

działywania czynników rządzących w NRF na kształtowanie jej oblicza politycznego i społecznego.

MARIA SEIDEL

NIEMIECKIE STRATY LUDNOŚCIOWE NA ŚLĄSKU  
W ŚWIETLE MEMORIAŁU PT. DIE WANDERBEWEGUNG SCHLESIENS  
(1938)

Wyludnianie się ziem byłego pruskiego wschodu, proces zapoczątkowany w połowie XIX w., a znany jako *Ostflucht*, posiada już dość obszerne piśmiennictwo. Migracje ludności z ziem położonych na wschód od Odry i Nysy obejmują na przestrzeni lat 1840—1939 blisko 7 milionów osób, które dobrowolnie opuściły tereny byłego pruskiego wschodu, udając się na zachód<sup>1</sup>; stanowi to w sensie porównawczym  $\frac{2}{3}$  masy ludnościowej, zamieszkałej na tych ziemiach w 1939 r. (około 10 milionów osób, tj. 9,6 mln w byłych prowincjach wschodnich Rzeszy oraz 400 tys. osób w byłym Wolnym Mieście Gdańsku). Autor amerykański H. C. Wallich w swej książce o gospodarce powojennych Niemiec (wydanej także w języku niemieckim w 1955 r. we Frankfurcie n. Menem) zauważył, że przemieszczenia ludności z ziem na wschód od Odry i Nysy, jakie miały miejsce w związku z zakończeniem II wojny światowej, a więc ucieczka ludności, wysiedlenia itp., były „potężnym przyspieszeniem i natężeniem ruchu, który był w toku przez całe dzieściolecie — z pól zbożowych Prus Wschodnich do kopalń i hut Ruhry”<sup>2</sup>. Podobnie rozpatruje powojenne migracje, jako kontynuację całego stuletniego procesu, E. Wiskemann<sup>3</sup>. Również prof. E. Lemberg, Niemiec sudecki, urodzony w czeskim Pilźnie, uważa wysiedlenie Niemców z Europy środkowo-wschodniej za kulminacyjny punkt fali, idącej z Europy wschodniej na zachód, wywołanej na sto lat przed konferencją poczdamską przez proces industrializacji<sup>4</sup>, a inny Niemiec Th. Schieder stawia pytanie, w jakiej mierze ruchy te wynikały z wcześniejszych przesiedleń<sup>5</sup>. W ten sposób nie tylko powojenne ruchy migracyjne rozpatrywane są jako kontynuacja dawnego odpływu ludności, lecz okazuje się, że nasilanie się tego odpływu w czasie było już przed wojną uznane jako początek zjawiska, które — by użyć słów publikowanego niżej memoriału — „na dalszą metę musi doprowadzić do

<sup>1</sup> Niektóre szacunki zob.: A. Brożek, *Ostflucht na Śląsku*. Katowice 1966, tabl. 3.

<sup>2</sup> C. Wallich, *The Mainsprings of German Revival*. New Haven 1955, s. 277.

<sup>3</sup> E. Wiskemann, *Germany's Eastern Neighbours*. London — New York — Toronto 1956, ss. 17, 19 i in.

<sup>4</sup> E. Lemberg, *Völker und Volksgruppen im Exil*. München 1953.

<sup>5</sup> Th. Schieder, *Nationalstaat und Nationalitätenproblem*. „Zeitschrift für Ostforschung”, nr 2, Marburg 1952.

ewakuacji śląskiej (a dodajmy: nie tylko śląskiej — A. B.) prowincji granicznej”.

Jest rzeczą pozornie paradoksalną, że *Ostflucht* nasila się w okresie, gdy Niemcy prowadzą szczególnie intensywną politykę wschodnią, tj. także w III Rzeszy. Polityka ta nie wyrównała różnic społeczno-ekonomicznych między Śląskiem i całym byłym pruskim wschodem a pozostałymi obszarami Niemiec, a nawet pogłębiała je. Wynika to z istoty wschodniej polityki Niemiec, zawierającej się w stereotypie *Drang nach Osten*, którego treścią jest ekspansja terytorialna Niemiec w sensie kolonizacyjnym, a nie podniesienie społeczno-gospodarcze regionu. Właśnie dlatego w okresie owej intensywniej polityki wschodniej, gdy przygotowywano zbrojną rewizję traktatu wersalskiego, gdy intensywnie rozbudowywano przemysł niemiecki, nadgraniczna prowincja śląska nie mogła doczekać się inwestycji, które zmieniłyby jej strukturę i zahamowały ucieczkę ludności do rozwijających się coraz bardziej intensywnie okręgów przemysłowych w centrum i na zachodzie Niemiec. Polityce *Drang nach Osten* odpowiadała tendencja ucieczki ludności z tego wschodu, określana przez samych Niemców jako *Drang nach Westen*<sup>6</sup> czy *Rückzug nach dem Westen*<sup>7</sup>, bądź — jak w przedstawionym tu memoriale *Wehrwirtschaftsinspektion* — jako *Evakuierung des deutschen Ostens*, zanim jeszcze te ostatnie zwroty pojawiły się w komunikatach hitlerowskiego *Wehrmachtu* z frontu wschodniego.

Prezydent rejencji opolskiej w memoriale z marca 1938 r. zestawia straty migracyjne w poszczególnych okresach (w zasadzie pięcioletnich) między spisami ludności po 1900 r. Wahają się one około liczby 30 tysięcy osób, wynosząc w latach:

1900—1905	24 512 osób,
1905—1910	31 070 osób,
1910—1925	38 075 osób,
1925—1933	37 939 osób.

Straty te porównuje on następnie ze stratą jednego tylko roku kalendarzowego 1937, wynoszącą 33,9 tysięcy osób, co jest liczbą wyższą od rocznego przyrostu naturalnego w tymże okresie<sup>8</sup>. Okazuje się, że strata migracyjna rejencji opolskiej wyniosła między 16 VI 1933 a 17 V 1939 r. 82 883 osób<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> *Deutschlands Ostnot*. Berlin, wyd. II, s. 36.

<sup>7</sup> R. Kornherr, *Fragen der Bevölkerungsbewegung und der Reichsplanung*. „Mitteilungsblatt der Reichsstelle für Raumordnung”, 15 VI 1937, s. 17.

<sup>8</sup> Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego we Wrocławiu, zespół „Rejencja Opolska” Wydział I (dalej skrót RO) I 9754. Dokument ten publikuje autor w wydawnictwie *Obraz gospodarczy rejencji opolskiej w przededniu wybuchu drugiej wojny światowej*. „Documenta Silesiae”, zeszyt 5, Wrocław, w druku.

<sup>9</sup> *Die Bevölkerung des Deutschen Reiches nach Ergebnissen der Volkszählung 1939, Entwicklung und Siedlungsweise der Bevölkerung des Deutschen Reiches*. „Statistik des Deutschen Reiches”, t. 552, z. 1, Berlin 1943, s. 57.

Dokonując charakterystyki statystycznej ruchów migracyjnych ze Śląska, autor publikowanego niżej memoriału *Wehrwirtschaftsinspektion* stwierdza, że w ciągu 12 lat, poprzedzających opracowanie tego dokumentu (1938) Śląsk stracił w wyniku ruchów migracyjnych 215 tysięcy osób (115 tys. osób w latach 1925—1933 oraz 100 tys. w latach 1933—1937) i „w ten sposób [...] w ostatnich 4 latach stracił prawie tyle ludzi, ile w poprzednich 8 latach”<sup>10</sup>. W stuleciu 1840—1939 strata ta — w skali całego Śląska — wynosi ponad milion osób, a więc ponad 1/5 łącznej liczby mieszkańców Śląska w maju 1939 r.: w tym ostatnim momencie mieszkało bowiem na Śląsku 4,8 mln osób<sup>11</sup>.

Nateżenie *Ostflucht* sprawia, że 1938 r. przynosi falę memoriałów, opracowywanych przez różne instancje śląskiej administracji terenowej oraz działające tu placówki. Przedmiotem tych memoriałów jest problem wyludniania się Śląska.

Jeszcze w roku poprzednim wyszedł z kancelarii landrata głogowskiego memoriał o położeniu powiatu głogowskiego, gdzie w centrum uwagi znajduje się problem strat migracyjnych<sup>12</sup>. Landrat analizuje straty, wywołane zarówno przez żywiołowy odpływ, jak i momenty polityki ekonomicznej i społecznej III Rzeszy: wymienia tu pobór do *Arbeitsdienst* i *Wehrmacht*, wreszcie koniunkturę w innych okręgach, przy całkowitej stagnacji odciętego od swego zaplecza (położonego już na ziemiach ówczesnej Polski) powiatu głogowskiego.

Datę 11 III 1938 nosi poufny referat, opracowany w prezydium rejencji polskiej przez *Regierungsdirektora* von Schönfeldta, zatytułowany *Abwanderung aus Oberschlesien*<sup>13</sup>. Odbiorcami referatu byli ministrowie spraw wewnętrznych, pracy, gospodarki, aprowizacji i rolnictwa, dalej premier Göring, centralny urząd pracy (*Reichsanstalt für Arbeitslosenversicherung und Arbeitsvermittlung*) oraz placówki wrocławskie, mianowicie: nadprezydent, *Gauleiter*, komisarz pracy (*Treuhänder der Arbeit*), prezydent krajowego urzędu pracy, zarząd górnośląskiego związku samorządowego (*Verwaltung des Oberschlesischen Provinzialverbandes*), organizacja *Bund Deutscher Osten* oraz inspekcja wojskowo-gospodarcza (*Wehrwirtschaftsinspektion*).

Autor memoriału zestawia na wstępie straty migracyjne w poszczególnych okresach międzypisowych i uzupełniając je informacjami liczbowymi, zacytowanymi na wstępie niniejszego opracowania, dochodzi do wniosku, że odpływ ludności z Górnego Śląska doprowadził w 1937 r. do absolutnego

<sup>10</sup> Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół *Institut für Wirtschaftsforschung Kattowitz* (dalej skrót IWF) 36, k. 6.

<sup>11</sup> Por. w tej sprawie A. Brożek, *Ostflucht...*, tabl. 4 oraz aneks I.

<sup>12</sup> *Bevölkerung und Wirtschaftslage im Grenzkreise Glogau, Denkschrift des Landrats und Kreisleiters*. Memoriał ten opublikował w wersji oryginalnej i w polskim tłumaczeniu J. Stępczak, *Poufny memoriał niemiecki z roku 1937 o położeniu powiatu głogowskiego*, Poznań 1959.

<sup>13</sup> Por. wyżej przypis 8.

zmniejszenia się liczby ludności rejencji opolskiej. Na tym tle oczywiście nie omieszczał podkreślić narodowo-politycznego aspektu zagadnienia, którego istota polega na osłabieniu elementu niemieckiego na Śląsku. Dalej autor snuje swoje propozycje uzdrowienia sytuacji, reasumując je w zakończeniu w pięciu punktach.

W ślad za omawianym memoriałem prezydent rejencji opolskiej rozesłał jeszcze dnia 23 VI 1938 r. krótki referat, w którym — opierając się na dokumentacji statystycznej I kwartału 1938 r. — zwraca uwagę na zaostrenie się problemu (natężenie ilościowe, zmiana struktury migrantów według płci itp.)<sup>14</sup>

Podobny dokument opracowany był w prezydium rejencji wrocławskiej w maju 1938 r.; jego opracowaniem miał zająć się *Regierungsrat* Schlobach, a materiałów dostarczyć miały referaty poszczególnych landratów. Na przykładzie trzech powiatów o odmiennej strukturze miano przeprowadzić analizę przyczyn zjawiska i środków zaradczych<sup>15</sup>. Memoriał miał być ukończony w maju 1938 r. Niestety, nie udało się odnaleźć ani jednego z jego egzemplarzy; nie należy się temu dziwić, skoro memoriał opolski zachował się w archiwach polskich w jednym tylko egzemplarzu, pozbawionym nb. aneksu tabelarycznego. Miało to być zresztą opracowanie wstępne, którego „celem ostatecznym jest uchwycenie, według założeń memoriału głogowskiego, odpływu ludności także w innych powiatach okręgu regencyjnego”, przy czym miano tu m. in. wykorzystać memoriał *Wirtschaftskammer Schlesiens* pt. *Um den weiteren Aufstieg Schlesiens*. Nieco wcześniej jeszcze, bo w lutym 1938 r., prezydent rejencji wrocławskiej zauważył rozpaczliwie:

„Na razie odpływ sił roboczych z powiatów granicznych — także robotników rolnych — do okolic, posiadających lepsze możliwości zarobkowania, przybiera na sile w stopniu, określanym przez wszystkie zainteresowane placówki jako wzbudzający niepokój. Jeżeli, określone już wciąż jako pilne, kroki, szczególnie przeniesienie przemysłu do rolniczych powiatów granicznych, miałyby jeszcze długo czekać na realizację, należy obawiać się, że w końcu nie będzie już żadnej ludności, której tego rodzaju kroki mogłyby przynieść korzyść”<sup>16</sup>.

Na tej samej fali powstał memoriał prezydenta rejencji legnickiej z dnia 15 IX 1938 r., którego przedmiotem jest znów problem wyludniania się tej części Śląska<sup>17</sup>.

Autor analizuje na wstępie strukturę gospodarczą rejencji legnickiej,

<sup>14</sup> Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego we Wrocławiu, zespół *Provinzialverwaltung Schlesien* 949, b. p., 23 VI 1938.

<sup>15</sup> Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego we Wrocławiu, zespół *Rejencja Wrocławska* Wydział I 120, k. 80.

<sup>16</sup> Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego we Wrocławiu, zespół *Rejencja Wrocławska* Wydział I 120, k. 80.

<sup>17</sup> O wyludnianiu się rejencji legnickiej (*Denkschrift über die Entwölkung des Regierungsbezirks Liegnitz und ihre Bekämpfung*), memoriał prezesa regencji z dnia 15 III 1938 r. odkryli i przełożyli J. Zaręba i I. Kubat, wstępem i objaśnieniami zaopatrzył J. Kokot, „Świadectwa niemieckie”, nr 1, Poznań 1947.

stwierdzając jej wielostronność. Następnie omawia problemy gęstości zaludnienia, ruchu naturalnego, zarysowuje niektóre zagadnienia zdrowotności; rozwija tu przed oczyma czytelnika bardzo sugestywnie następujący obraz:

„Każdego bezstronnego obserwatora, a w szczególności lekarza, który po raz pierwszy znajdzie się na Dolnym Śląsku, uderza widok ludzi fizycznie źle rozwiniętych, o krzywych nogach, płaskich stopach, pozostałościach rachitycznych, które występują tutaj znacznie częściej, niż w pozostałych okręgach Rzeszy. Podobne stwierdzenia poczyniły wojskowe komisje poborowe. Główna przyczyna tych nader niepomysłnych zjawisk ludnościowo-politycznych polega niewątpliwie na tym, że najlepsze i najzdrowsze siły emigrują, i że z tego powodu stan ludności pozostałej i jej składniki dziedziczne ulegają osłabieniu”<sup>18</sup>.

Następnie prezydent rejencji przechodzi do omówienia problemu odpływu ludności, usiłuje uchwycić jego liczbowe rozmiary, przyczyny i reperkusje. Sporo uwagi poświęca problemowi komunikacji, jako szczególnej przyczyny odpływu ludności. Wysuwa wreszcie swój program sanacji. Autor stwierdza w konkluzji, że „odpływ ludności z rejencji legnickiej jest obecnie silniejszy niż kiedykolwiek”, a „oprócz ogólnych środków pomocy dla przemysłu, przedstawionych przez Śląską Izbę Gospodarczą wymagane są dla rolnictwa rejencji legnickiej specjalne środki ochrony”<sup>19</sup>.

W tym samym czasie powstał w innym pionie dokument, zatytułowany *Um den weiteren Aufstieg Schlesiens*; został on opracowany przez kierownika Śląskiej Izby Gospodarczej (*Wirtschaftskammer Schlesien*) Otto Fitznera (późniejszego szefa niemieckiej administracji cywilnej w Katowicach po wrześniu 1939 r.) Zawierał on, według słów prezydenta rejencji opolskiej,

„konkretne propozycje, jak należy zabezpieczyć organiczną rozbudowę Śląska i zapewnić stały jego rozwój pod kątem widzenia tego, by drogą stworzenia możliwości pracy na Śląsku wstrzymać pęd do odpływu sił roboczych, a przede wszystkim zapewnić na miejscu pracę dla dorastającego pokolenia (podkreślenie moje — AB)”<sup>20</sup>.

Autor dokumentu próbuje odpowiedzieć na następujące trzy pytania: czy poziom rozwoju gospodarczego Śląska, osiągnięty w r. 1937/38 jest zadowalający i, co ważniejsze, trwały; dalej — jaki cel należy wyznaczyć dla rozwoju Śląska, i wreszcie jaki kierunek należy obrać, gdy chodzi o rozwój gospodarczy Śląska i jakie w związku z tym natychmiast zapoczątkować przedsięwzięcia. Analizując — w oparciu o charakterystykę rezultatów przemian gospodarczych lat od 1933 do 1937 — możliwości gospodarcze Śląska i perspektywy, memoriał szczegółowo omawia poszczególne gałęzie gospodarcze<sup>21</sup>, referując niezbędne kwoty kapitałowe oraz kadrowe; dochodzi do wniosku, że podstawowe nakłady inwestycyjne dadzą zatrudnienie 22 tysią-

<sup>18</sup> *Ibidem*, s. 13.

<sup>19</sup> *Ibidem*, s. 30.

<sup>20</sup> OPB 315, k. 156/157. Memoriał ten, ściśle poufny (co podkreślone jest kilkakrotnie we wstępie) nie został do tej pory opublikowany.

<sup>21</sup> I tak m. in. na marginesie rozważań, dot. przemysłu maszyn rolniczych

com robotników, nie licząc dalszych 20 tysięcy, zatrudnionych dzięki inwestycjom pośrednim. „Raport o Śląsku rozpoczęto od omówienia zagadnienia człowieka w śląskim obszarze gospodarczym — czytamy w zakończeniu — i teraz wracamy do punktu wyjściowego”. Fitzner stwierdza bowiem, że podniesienie gospodarki Śląska winno pójść po linii spełnienia założeń, które umożliwiłyby stabilizację społeczeństwa śląskiego. Zauważa się tu jednak pewne sprzeczności: jeżeli bowiem raz autor przychyła się do koncepcji usunięcia ze śląskiego obszaru gospodarczego pewnej części jego potencjału ludzkiego, to z drugiej strony przez cały memoriał przewija się wątek niebezpieczeństwa, wynikającego z wyludnienia granicznej prowincji śląskiej.

Również w tym samym czasie powstał w pionie administracji wojskowej memoriał zatytułowany *Die Wanderbewegung Schlesiens*. Opracowany został on we wrocławskiej *Wehrwirtschaftsinspektion VIII*, a znany nam egzemplarz sygnowany jest literami „Dr. Sa”. Inspekcja przekazała egzemplarze memoriału wraz z obszernymi załącznikami dwom podległym sobie placówkom, mianowicie jednostce w Legnicy i w Gliwicach; odpowiednie pismo przewodnie datowane było we Wrocławiu 12 III 1938 r. Wspomniany egzemplarz znalazł się w czasie wojny wśród materiałów *Institut für Wirtschaftsforschung* jaki powołały okupacyjne władze hitlerowskie w Katowicach; wraz z tymi materiałami omawiany egzemplarz wszedł do zasobu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach<sup>22</sup>.

Memoriał obejmuje 19 stron maszynopisu i zaopatrzone jest w komplet 10 załączników, obejmujący dalszych 47 kart.

Załącznik 1 stanowi mapa *Wanderungsverlust der Grenzbezirke Schlesiens in der Zeit von 1925 bis 1933 im % der Bevölkerung*. Jest to mapa oryginalna, przedstawiająca graficznie rozmiary strat i zysków migracyjnych powiatów prawobrzeżnych (i niektórych lewobrzeżnych) Śląska, według linii Odry, dzielącej prowincję śląską na dwie w zasadzie równe części, a biegnącej od południowego wschodu na północny zachód; brak zaznaczenia efektu ruchów migracyjnych w górnośląskich powiatach przemysłowych.

Załącznik 2 stanowi przytoczona za memoriałem głogowskim mapa *Die Bevölkerungsdichte 1937 und der Wanderungsverlust in der Zeit vom 1. 7. 1933 — 1. 10. 1937 in den 3 Teilgebieten des Grenzkreises Glogau*.

Załącznik 3 stanowi przytoczona za memoriałem legnickim tablica *Zusammenhang zwischen Verbreitung gewerblicher Tätigkeit und Abwanderung in den Landkreisen des Regierungsbezirks Liegnitz*.

Załącznik 4 stanowi oryginalna mapa *Einsatz fremder landwirtschaftlicher Saisonarbeiter in Schlesien 1937*, która w sposób bardzo pedantyczny, a mało przejrzysty przedstawia graficznie (w kolorach) stan zatrudnienia robotników zagranicznych w poszczególnych powiatach śląskich

Fitzner zauważa: „Ponieważ jednak brak robotnika rolnego jest wielki i ważki, a nie ma nadziei na to, aby temu brakowi zaradzić nawet drogą zatrudnienia większej ilości sił roboczych, trzeba dążyć do dalszego zmechanizowania rolnictwa”.

<sup>22</sup> IWF 36, k. 1 — 70.

w 1937 r. w przekroju według narodowości, gdzie uwzględnia się 9 grup<sup>23</sup>.

Załącznik 5 stanowi oryginalna mapa *Die Entvölkerung des deutschen Ostens*, zaopatrzona w legendę w maszynopisie. Mapa przedstawia zyski i straty migracyjne w powiatach wiejskich w Niemczech (1925—1933) i w Polsce (1921—1931); legenda w maszynopisie zawiera liczby obrazujące ilość powiatów i straty lub zyski migracyjne na ich terenie (w procentach).

Załącznik 6 stanowi oryginalna mapa *Bevölkerungsdichte im preussischen Osten und in seinem Vorfeld*, opracowana przez Heinza Rogmanna. Opisując swe dochodzenie statystyczne Rogmann stawia tamże tezę, że pruski wschód jest niedostatecznie zaludniony, jeżeli wziąć pod uwagę słowiański nacisk ludnościowy. Najsilniejszy napór wywierany jest na prowincję śląską, a w ramach Śląska na powiaty położone na wschód od Odry; te ostatnie posiadają niską gęstość zaludnienia, a szereg spośród tych powiatów wykazuje po 1871 r. stały spadek liczby mieszkańców. Z południowego zachodu napływają Czesi na przedpola niemieckich obszarów sudeckich. Nacisk demograficzny polski i czeski zbliża się coraz bardziej do granic pozostałego w ramach Rzeszy Śląska<sup>24</sup>.

Załącznik 7 stanowią zestawienia statystyczne, zaczerpnięte z pracy Rossa<sup>25</sup>, a dotyczące liczby ludności i gęstości zaludnienia na terenie większych jednostek administracyjnych (rejencji, województw, wyodrębnionych powiatów granicznych) po stronie polskiej i niemieckiej, określone jako *Engeres untersuchtes Gebiet* (załącznik 7a). Druga tablica statystyczna przedstawia te same wielkości w odniesieniu do pozostałych rejencji i województw, tj. *Weiteres untersuchtes Gebiet* (załącznik 7b).

Załącznik 8 stanowi tablica statystyczna *Der Wanderungsverkehr des preussischen Ostens mit Polen und Tschechoslowakei von 1925 bis 1933*, w której zawarte są liczby absolutne efektów migracyjnych osobno w grupie obywateli niemieckich, osobno obywateli obcych.

Załącznik 9 (mapa *Oberschlesien*, opracowana przez *Bund Deutscher Osten*) poprzedzony jest legendą, obejmującą 38 symboli<sup>26</sup>. Sama mapa, sta-

<sup>23</sup> Deutsche aus Polen, Polen, polnische Staatsangehörige ungewisser Nationalität, Schweizer, Sudetendeutsche, Tschechen, Tschechoslowaken ungewisser Nationalität, Staatenlose.

<sup>24</sup> Der preussische Osten als Teil des deutschen Ostens ist in seinen Grenzgebieten angesichts des slavischen Westdruckes zu gering bevölkert. Den stärksten Druck hat Schlesien auszuhalten. In Schlesien wiederum sind es in erster Linie die ostwärts der Oder gelegenen Kreise, die eine zu geringe Bevölkerungsdichte haben. Mehrere dieser Kreise leiden seit 1871 unter einem ständigen Rückgang ihrer Bevölkerungsdichte. Von Südwesten her aber unterwandern Tschechen das vorgelagerte sudetendeutsche Randgebiet. Der polnische und tschechische Volksdruck schiebt sich immer näher an die Grenzen Reichsschlesiens heran!

<sup>25</sup> F. Ross, *Der Bevölkerungsdruck im deutsch-polnischen Grenzgebiet*, wyd. Th. Oberländer, Berlin 1936, s. 83 i 84.

<sup>26</sup> Legenda obejmuje następujące hasła: Schulverein, öffentliche Minderheitsschule, private Minderheitsschule, Volksschulkurse, Sprachkurse, Bildungsheim,

nowiąca załącznik 9 przedstawia w sposób mało przejrzysty, a pedantyczny placówki polskiego życia organizacyjnego na Śląsku Opolskim.

Załącznik 10 jest materiałem co najmniej równie ciekawym i cennym jak sam memoriał; stanowi go opracowana przez gestapo *Übersicht über die Einrichtungen der polnischen Minderheit in der Provinz Oberschlesien, Stand am 1. Juni 1937*, egzemplarz nr 50 z nadrukiem *Geheim*. Jest to 70-stronicowe opracowanie, obrazujące stan polskiego życia organizacyjnego na Śląsku Opolskim w momencie wygaśnięcia polsko-niemieckiej konwencji górnośląskiej. Inny egzemplarz tego opracowania posłużył S. O. Popiołkowi jako punkt wyjściowy do opracowania na temat organizacji polskich na Opolszczyźnie w okresie międzywojennym<sup>27</sup>. Opracowanie gestapo zawiera m. in. ponad 400 nazwisk działaczy polskich, czynnych w poszczególnych organizacjach na Śląsku Opolskim, a nadto zwięzłe charakterystyki biograficzne i adresowe 121 spośród nich; dla zobrazowania stopnia szczegółowości tych ostatnich można tu przytoczyć fakt, że w zestawieniu tym znajdujemy np. informację o dacie ślubu naczelnika Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech i informację o poprzedniej działalności jego żony.

Jakie znaczenie posiada omawiany memoriał na tle dokumentów scharakteryzowanych poprzednio? Spośród innych wyróżnia go fakt, że dokument ten pochodzi z kół wojskowych, dysponujących szerokim wachlarzem źródeł w zakresie oceny sytuacji ludnościowej na wschodnich kresach Rzeszy i reprezentujących swoisty punkt widzenia, gdy chodzi o tę cechę; dotyczy to pewnych strategicznych aspektów migracji ludności z byłych pruskich prowincji wschodnich. Dokument ten stanowi ciekawe całościowe, chociaż bardzo syntetyczne ujęcia problematyki, która z roku na rok sprawiała coraz więcej kłopotu władzom niemieckim. Wnosi on dalej szereg nowych momentów, wśród których można w tym miejscu zasygnalizować owe perspektywy postępującej już przed wojną spontanicznej „ewakuacji obszaru Śląska przez Niemców”. W tym także miejscu można podnieść aprioryczne negowanie przez środowiska wojskowe wartości poznawczej statystyki narodowościowej władz hitlerowskich, przyjmowanej nb. jako dobra moneta dziś w NRF<sup>28</sup>.

Bibliothek, Polenbund, Gesangverein, Musikverein[igung], Theaterverein, Pfadfinder, Mädchenkongregation, Frauen- und Mütterverein, Arbeiterverein, Sportverein, Wallfahrtsverein, Kindergarten, polnische Berufsvereinigung, polnischer Zentralverband, Rolnik bzw. artähnliche Genossenschaft, Bank Ludowy, Vereinigung der Landwirte, Bauernverein-Bauernschaft, Verlagsgesellschaft, Baugenossenschaft, Brandschadenverein, Reisebüro, Kostümverleih, Sokol, Fortbildungskurse, akademischer Ferienzirkel, Gymnasium, katholischer polnischer Gottesdienst, katholischer mährischer Gottesdienst, evangelischer polnischer Gottesdienst, evangelischer mährischer Gottesdienst.

<sup>27</sup> S. O. Popiołek, *Wykaz instytucji i organizacji polskich na Śląsku Opolskim w latach 1923—1939*. Katowice 1959.

<sup>28</sup> Por. w tej sprawie obszernie m. in. J. Kokot, A. Brożek, *Polityka dezinformacji w wydawnictwach Statistisches Bundesamt*. Opole 1965.



Rzecz oczywista, że wiele jest w memoriale tez, wymagających krytycznej interpretacji i polemiki. Jako całość jednak dokument ten zasługuje na przedstawienie go w wersji oryginalnej. Memoriał opublikowany jest *in extenso* z rozwiązaniem tylko zasadniczych skrótów, zastosowanych przez autora; nie rozwiązano skrótów takich, jak ca., qkm., RM., usw., z. B. Pominęto 10 wypadków zaznaczenia na marginesie załączników, powoływanych w danym miejscu tekstu, gdyż wszystkie one są — w zasadzie — wymienione w samym tekście; z podaniem kolejnego numeru cytowanego w danym momencie załącznika; w trzech wypadkach, gdzie w tekście w odpowiednim miejscu nie określa się kolejnego numeru załącznika, a wynika on z pominiętej uwagi na marginesie, informację tę przekazano w odpowiedniej notce edytorskiej.

ANDRZEJ BROŻEK

Wehrwirtschaftsinspektion VIII  
Breslau

## Die Wanderbewegung Schlesiens

### Einleitung

## Die Wanderbewegung Schlesiens

### I. Teil.

#### Die Ausbreitung ausländischer Minderheiten in Schlesien.

- A. Einführung: Die 3 grossen Wanderbewegungen.
- B. Die schlesische Wanderbewegung.
  - 1. Der Wanderverlust.
  - 2. Die Facharbeiter-Abwanderung.
  - 3. Die Abwanderungsarten.
  - 4. Die Gründe der freiwilligen Abwanderung.
  - 5. Die Folgen der Abwanderung.
  - 6. Massnahmen gegen die Abwanderung.
- C. Schluss: Schlesien leidet z[ur] Z[eit] unter einer unnatürlichen Abwanderung.

### II. Teil.

#### Die Ausbreitung ausländischer Minderheiten in Schlesien.

- A. Ursachen: Die Ursachen der Ausbreitung.
  - 1. Die Evakuierung des deutschen Ostens.
  - 2. Der polnische Grenzdruck.
- B. Wirkung: Die Ausbreitung von Polen und Tschechen im schlesischen Grenzgebiet.
  - 1. Die Polen- u[nd] Tschechen-Einwanderungen bis 1933.
  - 2. Der Volkstumskampf im Geheimen nach 1933.
- C. Schluss: Die kommende Volkszählung.

## III. Teil.

## Die Wehrwirtschaftliche Zusammenfassung.

\*

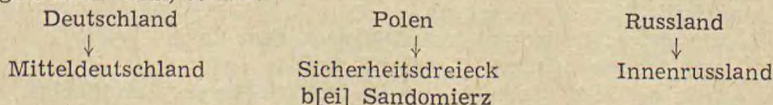
## Die Wanderbewegung Schlesiens

## I. Teil.

## Die Abwanderung deutscher Arbeitskräfte aus Schlesien.

A. Einführung: In der neueren Zeit kann man 3 Wanderbewegungen feststellen:

- 1.) Die Bewegung vom Westen nach dem Osten, die aus Kolonisationsgründen stattfand und bis ca. zur Mitte des vorigen Jahrhunderts anhält.
- 2.) Die Bewegung vom Osten nach dem Westen, die mit der Industrialisierung des Westens eingesetzt hat und bis heut noch nicht abgerissen ist.
- 3.) Die Bewegung von den Grenzen — hauptsächlich Osten und Westen — nach der Mitte, welche man seit Einführung der autoritären Staatssysteme registrieren kann, so z. B.:



B. Die schlesische Wanderbewegung.

## 1.) Die Wanderverluste.

Schlesien verlor durch die oben aufgezählten Wanderbewegungen an Menschen vom Jahre 1843 bis 1933 ca. 840 000 Menschen  
 von 1933 bis 1937 „ 100 000 Menschen

zusammen: ca. 940 000 Menschen.

Die Zahlen der letzten 12 Jahre, die am meisten interessieren werden, lauten wie folgt:

von 1925 bis 1933 verlor Schlesien ca. 115 000  
 von 1933 bis 1937 „ „ „ 100 000

Demnach hat Schlesien in den letzten 4 Jahren beinahe so viel an Menschen verloren, wie in den vorhergehenden 8 Jahren.

## 2.) Die Facharbeiter-Abwanderung.

Die Abwanderung betrifft:

- a) industrielle Facharbeiter,
- b) landwirtschaftliche Arbeiter.

Um ein Beispiel für die industriellen Facharbeiter anzuführen, sollen die Abwanderungszahlen der Metall- und Bauarbeiter genannt werden:

1935 verlor Schlesien bis 7 000 Arbeiter dieser Gruppen

1936 „ „ „ 15 000 „ „ „

1937 „ „ „ 15 000 „ „ „

Die Zahlen der landwirtschaftlichen Arbeiter sind schwer anführbar, da die Statistik des Landesamtes bis vor kurzer Zeit insofern noch ungenau war, als sie die in diesem Falle so wichtigen landwirtschaftlich[en] Rückwanderer nicht registrierte.

Als Grundsatz für die Abwanderung kann sowohl in Schlesien als auch in Gesamtdeutschland gelten,

je näher die Grenze, desto stärker die Abwanderung.

Dafür ist ein Beweis die Anlage 1, aus der eindeutig hervorgeht, dass die direkt an der Grenze gelegenen Kreise einen höheren Abwanderungsverlust aufweisen als die erst in zweiter oder dritter Linie folgenden. Ausnahmen bilden nur die Landkreise Liegnitz und Brieg, wo die Saugkraft der Stadtkreise auf die ländliche Umgebung sich stark bemerkbar macht, ein Moment, was ausserdem auch bei Breslau und Glogau in Augenschein tritt. Vertieft kann das Beispiel noch dadurch werden, dass nach Untersuchungen im Grenzkreise Glogau (siehe Anl[age] 2) dieser Grundsatz auch innerhalb eines kleineren Bezirks zutrifft. So ist der Abwanderungsverlust des untersuchten Gebietes in dem Teile am höchsten, wie gleichzeitig die Einwohnerzahl auf/qkm dort am geringsten, der der Grenze am nächsten liegt.

### 3.) Die Abwanderungsarten.

Man unterscheidet an Abwanderungen:

a) eine behördlich organisierte Abwanderung durch die Vermittlung des Landesarbeitsamtes infolge der hohen schlesischen Erwerbslosigkeit, die im weiteren unerörtert bleibt.

b) eine freiwillige Abwanderung

1.) aus der schles[ischen] Industrie nach dem Reich,

2.) aus der schles[ischen] Landwirtschaft

a) in die Stadt, insbesondere in deren Industrie (Landflucht),

b) in die Landwirtschaft des Reiches.

### 4.) Die Gründe der freiwilligen Abwanderung.

Die Abwanderungen erklären sich aus verschiedenen Gründen:

a) Materielle Gründe:

1.) Der hauptsächlichste Grund ist das Zurückbleiben des schlesischen Lohnniveaus gegenüber dem des Reichs, was darauf zurückzuführen ist, dass die schles[ische] Wirtschaft durch niedrige Löhne die hindernde Frachtferte zu ihren Absatzgebieten in der Mitte des Reichs zu überbrücken versucht.

2.) Auch die geringen sozialen Aufstiegsmöglichkeiten in der Landwirtschaft wie Industrie veranlassen einen Teil der Schlesier zum Auswandern aus ihrer Heimat in die Teile des Reichs, die schon seit Jahren konjunkturmässig Schlesien vorausliegen.

b) Psychologische Gründe.

1.) Psychologisch lässt sich die Abwanderung auch aus einer geringen Neigung zu der schwierigen Landarbeit — Landmüdigkeit, erklären.

So ist es auch nicht erstaunlich, dass die Abwanderung dort am meisten eingesetzt hat, wo die Kreise mit wenig oder gar keiner Industrie durchgesetzt sind (siehe Anl[age] 3).

2.) Die landwirtschaftliche Jugend lernt beim Arbeitsdienst<sup>1</sup> und Militär neue Stadtverhältnisse kennen und vermeidet es danach auf das Land mit seinen drückenden Lohn-, Wohn- und Arbeitsverhältnissen zurückzukehren. Sie glaubt in der Stadt eine gesicherte Zukunft zu finden.

Die schlesischen Abwanderer

setzen sich aber nicht nur aus landwirtschaftl[ichen] und industriellen Fach-

<sup>1</sup> Arbeitsdienst — Służba Pracy — przymusowa organizacja młodzieży w wieku przedpo-  
borowym, wprowadzona ustawą z dnia 26 VI 1935 („Reichsarbeitsdienstgesetz“, „RGBl“. I  
s. 769).

arbeitern zusammen, sondern auch die Intelligenz stellt hierbei einen starken Prozentsatz. Da es meist jüngere, körperlich gesunde Menschen sind, die Schlesien verlassen, ist es vom rassenpolitischen Standpunkt aus gesehen sehr bedenklich, da somit die Qualität des Nachwuchses für die Grenzprovinz gefährdet wird.

5.) Die Folgen der Abwanderung für Schlesien.

- 1.) Auf dem Land fehlen heute schon geeignete Persönlichkeiten, um die führenden Posten sowohl in der Grenzschutzorganisation wie auch im öffentlichen Leben besetzen zu können.
- 2.) Die fehlenden Landarbeiter werden durch polnische und tschechische ersetzt, was eine volks- wie wehrpolitische Schädigung darstellt, wenn man an die Spionage- und Sabotagegefahr und die mit den Löhnen zusammenhängende Devisenausfuhr — für Schlesien ca. 250 000,— RM denkt.

Die statistische Anlage [4], aufgestellt von nebenamtlichen Mitarbeitern des Bundes Deutscher Osten zeigt soweit die Erfassung unter diesen Verhältnissen überhaupt möglich war, die starke Verteilung von polnischen und tschechischen Arbeitern über die gesamte Grenzprovinz hin.

Wenn diese polnischen und tschechischen Landarbeiter, die zur Sicherstellung der Ernteeinbringung notwendig sind, weniger in den Grenzprovinzen als in der Mitte des Reichs, dafür in Schlesien aber andere Ausländer als Landarbeiter beschäftigt würden, wäre schon manche der [oben] a[ngeführten] Gefahren eingedämmt.

- 3.) Die Wehrbezirks-Kommandos klagen bei Musterungen in den landwirtschaftlichen nördlichen Grenzkreisen über erheblich mehr Krankheitserscheinungen als bei der Stadtbevölkerung. Daraus ersieht man, dass gerade die Qualitätsbevölkerung das Land verlässt.

6.) Die Massnahmen gegen die schlesische Abwanderung.

- 1.) Allmähliche Angleichung der Industrie- und Landarbeiterlöhne Schlesiens (direkter und indirekter Natur) an die des Reichs unter gleichzeitiger Milderung der Verkehrsferne durch Herabsetzung der Frachttarife. Eine nicht unwesentliche Rolle könnte hierbei die Milderung der Frachtbasis Oberhausen<sup>2</sup> für Schlesien spielen.
- 2.) Verbesserung der Wohnverhältnisse auf dem Lande.
- 3.) Altersmässige Beschränkung der Wanderpersonen bis zur Arbeitsdienstpflicht.
- 4.) Auflockerung der Arbeitszeit in der Industrie zu Gunsten der Landwirtschaft.
- 5.) Besserung der allgemeinen sozialen wie kulturellen Verhältnisse.
- 6.) Rationalisierung und Mechanisierung der Betriebe.
- 7.) Planmässige Grenzpolitik für die Provinz Schlesien:
  - a) durch Stärkung der bestehenden Industrie, indem man
    - 1.) eine Erweiterung der Kredit- wie der Rohstoffbasis (Referenzperiode)<sup>3</sup> und

<sup>2</sup> Taryfa Oberhausen polegała na tym, że koleje niemieckie obliczały koszty przewozu ładunków towarowych tak, jak gdyby ładunek pochodził z zachodnich Niemiec (tzw. zachodnia baza taryfowa: Oberhausen — stacja kolejowa w centrum Zagłębia Ruhry, punkt węzłowy w stosunku do Essen, Gelsenkirchen i Duisburga). W ten sposób przemysł śląski — pobierając pólfabrykaty z odległych o kilkanaście kilometrów hut śląskich — musiał ponosić koszty przewozu w wysokości, odpowiadającej odległości pomiędzy danym zakładem a zachodniemiecką bazą taryfową.

<sup>3</sup> Referenzperiode — okres uprzywilejowania, w którym korzysta się z pewnych ulg, np. obniżone oprocentowanie w zakresie kredytu na zaopatrzenie surowcowe itp.

- 2.) eine Erhöhung der Reichsaufträge einschl[ießlich] der Wehrmacht vornimmt.
- b) Bei der Planung der deutschen Wirtschaft durch Streuung neuer wehrwirtschaftlich nicht allzuwichtiger Industrien unter Milderung der Frachtferne in den Grenzraum (Lebensmittel-, landwirtschaft[liche] Maschinenfabriken usw.).
- c) Durch Schaffung von „Ostreferaten“ in allen massgebenden Reichsministerien zur Planung und Hilfe für die Ostprovinzen.

### C. Schluss:

Obwohl eine natürliche und gemässigte Abwanderung zu jeder Zeit bestanden hat und auch in der Zukunft aus Gründen gegenseitiger Ergänzung und Angleichung notwendig sein wird, kann doch dieser z[ur] Z[eit] in Schlesien herrschende Zustand nicht mehr als ein natürlicher und gesunder Vorgang angesehen werden, weil er auf die Dauer zu einer Evakuierung der schles[ischen] Grenzprovinz und insbesondere ihrer ostwärtigen Seite führen muss.

## II. Teil.

Die Ausbreitung ausländischer Minderheiten in Schlesien.

### A. Ursachen:

- 1.) Die Evakuierung des deutschen Ostens, die schon an Hand des Zahlenmaterials und der Ausführungen im Teil I „schles[ische] Abwanderung“ bewiesen wurde, soll hier noch einmal durch eine Karte

„Die Entvölkerung des deutschen Ostens“<sup>4</sup>,

die gleichzeitig die Volksdynamik auf deutscher, wie auf polnischer Seite darstellt, aufgezeigt werden. Sie zeigt diesseits der Grenze auf deutscher Seite offene Felder, also keine Bevölkerungszunahme. Aus dieser langsamen Entvölkerung längs der deutschen Grenze ergibt sich nun ein Druck des Slaventums auf diese.

- 2.) Der polnische Grenzdruck fällt besonders auf der Karte 2<sup>5</sup> ins Auge, die Bevölkerungsstatik auf beiden Seiten zum Ausdruck bringt. In Deutschland kommen an der Grenze entlang bedeutend weniger Menschen auf den qkm als in Polen. Untersucht man auf beiden Seiten das Gebiet nach Verwaltungsbezirken, so kommt man zu dem Ergebnis, dass obwohl die Bevölkerung Deutschlands in diesen Bezirken auf den qkm wächst, dieses Wachstum doch nicht einen Vergleich mit dem Polens aushält.

Dieser ergibt sich aus der Anlage 7, die mit folgendem Ergebnis der Bevölkerung auf den qkm abschliesst:

Für das weitere untersuchte Gebiet:	1925	1933	Wachstum
Deutschland	74,1	76,9	3,8%
	1921	1931	
Polen	77,6	90,5	16,6%
Für das engere untersuchte Gebiet:	1925	1933	
Deutschland	55,3	56,4	3%
	1921	1931	
Polen	65,7	72,9	11%

<sup>4</sup> Załącznik 5.

<sup>5</sup> Załącznik 6.

Die erhebliche Steigerung der Bevölkerung in Polen gegenüber der in Deutschland ist umso beachtlicher, als der für Polen herangezogene statistische Zeitraum sogar um einige Jahre vor den deutschen statistischen Erhebungen liegt.

Anschließend ist zu diesem Punkt noch zu erwähnen, dass sich eine Abwanderung von Facharbeitern in Polen nicht nur vom Osten sondern auch vom Westen her nach dem Sicherheitsdreieck Polens feststellen lässt. (Siehe Abwanderung I). Trotzdem hat aber der Druck auf die deutsche Grenze wegen des hohen Bevölkerungsüberschusses und der Wohndichte nicht nachgelassen. Die Folgen der Evakuierung deutschen Gebietes einerseits und des Grenzdruckes andererseits ergibt neben der Einwanderung von Deutschstämmigen eine solche von Polen und Tschechen.

## B. Wirkung

Die Ausbreitung von Polen und Tschechen im schlesischen Grenzgebiet.

### 1.) Die polnischen und tschechischen Einwanderungen bis 1933.

Solange die Grenze m[eines] E[rachtens] offen war, setzte neben der Einwanderung von Deutschen gleichfalls eine solche von Polen und Tschechen ein (siehe Anlage 8), sodass in das volkspolitische gefährdetste Gebiet der Inspektion „Oberschlesien“<sup>6</sup> im Jahre 1925 bis 1933 allein 19 810 poln[ische] und tschech[oslowakische] Staatsangehörige eingewandert sind. Wieviele von diesen noch zum deutschen Volkstum zuzurechnen sind, lässt sich genau nicht ermitteln. Es steht weiterhin fest, dass in diesen Jahren

- a) die Einwanderung aus Polen und der Tschechoslowakei stärker als die Auswanderung nach diesen Ländern war,
- b) die Eingewanderten sich hauptsächlich der Industrie, dem Bergbau und der Landwirtschaft zuwandten,
- c) die Deutschen dadurch mehr und mehr eingeengt und zur Abwanderung bewogen wurden.

### 2.) Der Volkstumskampf im Geheimen nach 1933.

Nach der nationalsozialistischen Machtübernahme sind die Einwanderungen fremder Staatsangehöriger abgestoppt worden; damit begann aber auch in Oberschlesien ein Kampf um deutschen Raum und deutsches Volkstum in einer verschleierte Form.

Das Eindringen der Tschechen in Oberschlesien spielt eine geringere Rolle. Die Polen aber, die zahlenmäßig stark vertreten sind, versuchen einen möglichst starken Einfluss in Oberschlesien zu erringen.

Man ersieht aus der Anlage 9, dass die Polen in 3 Richtungen vorwärts zu stossen versuchen:

- a) Die erste Linie geht von Rosenberg aus auf das Gebiet um Oppeln zu.
- b) Die zweite Linie verläuft über das ober Schles[ische] Industriegebiet, Gross-Strehlitz bis in die Nähe von Neustadt.
- c) Die dritte Linie führt von Ratibor über Cosel nach Oppeln herauf.

Die deutsche Volkstumsarbeit hat es verstanden, in die beiden letzteren sich schneidenden Linien um Krappitz eine Bresche zu schlagen, sodass die Verbindung unterbrochen worden ist.

Einen weiteren Überblick über die systematische Arbeit der Polen gibt eine „Übersicht über die Einrichtungen der polnischen Minderheiten in der Provinz

<sup>6</sup> Inspektion „Oberschlesien“ — obszar podległy, w pionie Wehrwirtschaftsinspektion VIII (Wrocław), kompetencji inspekcji w Gliwicach; pokrywa się z obszarem prowincji górnośląskiej (później rejencji opolskiej).

Oberschlesien", zusammengestellt von der Geheimen Staatspolizei nach dem Stande vom 1. Juni 1937<sup>7</sup>. Danach sind an wichtigsten polnischen Organisationen in Oberschlesien vorhanden:

11 Bankinstitute	die, wie die landwirtschaftl[ichen] Genossenschaften immer wieder Sanierungszuschüsse von der Slavischen Bank in Berlin <sup>8</sup> bekommen sollen. Insbesondere nutzten die polnischen Genossenschaften die Einengung, die unser Kreditgesetz unseren Sparkassen auferlegt <sup>10</sup> , dadurch aus, dass sie, soweit wie möglich, Personalkredite auf dem Lande anbieten, um damit Deutsche für sich zu gewinnen.
7 Rólnik-Genossenschaften <sup>9</sup>	
61 Bibliotheken	
22 Bildungsheime	
6 Druckschriften mit einer Verlagsanzahl von 4 410	
20 Frauenvereine mit 596 registr[ierten] Mitgl[iedern]	
	1931      1934      1937
	9          15          20
23 Spiel- und Sportvereine mit 371 registr[ierten] Mitgl[iedern]	
	1927      1930      1937
	1          2          23
62 Gesangvereine	
	1927      1930      1937
	18        31        62
1 Höhere Lehranstalt mit 258 Schülern — davon sind 95% Polen deutscher Staatsangehörigkeit. Z[ur] Z[eit] werden davon 85 Schüler nach dem polnischen Gymnasium nach Marienwerder abgezweigt. <sup>11</sup>	
34 Volkshochschulen	
	1936      1937
	11        34
16 Schulen mit 200 Schülern	
	1927      1930      1937
	6          9          16
32 Privat-Sprachkurse mit 495 Mitgliedern	
7 Schreibunterrichte	
11 Rechtsberatungsstellen	
35 Jugendvereine mit 882 registr[ierten] Mitgl[iedern]	
	1927      1930      1937
	2          5          35

<sup>7</sup> Załącznik 10.

<sup>8</sup> *Slavische Bank* — Bank Słowiański w Berlinie — założony w 1933 r. na mocy uchwały kierowników wszystkich polskich spółdzielni kredytowych; był on centralą kredytową wszystkich polskich organizacji gospodarczych oraz instytucją finansującą wszystkie ważniejsze przedsięwzięcia mniejszości polskiej w Niemczech.

<sup>9</sup> Spółdzielnia zakupu i zbytu „Rólnik” powstała w okresie przygotowań do plebiscytu w 1920 r. w Opolu, Raciborzu, Strzelcach Opolskich.

<sup>10</sup> Niemieckie przepisy dotyczące działalności kredytowej kas oszczędności zakazywały tym ostatnim udzielania kredytów osobowych, tj. takich które były zabezpieczone przez żyrantów, a nie przez wartości rzeczowe (np. hipotekę).

<sup>11</sup> Chodzi o Gimnazjum Polskie w Bytomiu, które zostało otwarte w r. 1932 — jego oficjalna nazwa brzmiała: „Prywatna Wyższa Szkoła Mniejszościowa z polskim językiem wykładowym”. W 1937 r. otwarte zostało drugie Polskie Gimnazjum w Kwidzynie. Starania o otwar-

29 Pfadfinderorg[anisationen] mit Freunden	590	registr[ierten]	Mitgl[iedern]
	1927	1930	1937
	3	3	29

3 Studentenvereinigungen

6 Theaterzirkel.

Die Minderheiten sind zahlenmässig schwer zu schätzen. Die Zahl von 50 000, die auf Grund der polnischen Stimmzahl zur Provinziallandtagswahl 1933 errechnet wurden, scheint nicht zu niedrig gegriffen zu sein. Jedoch ist unzweifelhaft, dass eine weit grössere Zahl, vielleicht das vier oder fünffache der Minderheiten — zu einem grossen Teil Bauern — als eine Zwischenschicht in Oberschlesien anzusehen ist. Es ist eine Schicht, die durch ihr abwartendes Verhalten nach beiden Seiten hin der deutschen Führung die Aufgabe stellt, sie für Deutschland zu gewinnen. Hierbei könnte durch verstärktes Einsetzen des weiblichen Arbeitsdienstes aus allen Gegenden Deutschlands dem deutschen Volkstumskampf um diese schwankende Zwischenschicht stark geholfen werden. Ausserdem ist zu berücksichtigen, dass vielleicht 10 000 Oberschlesier noch zur Insurgentenzeit mit der Waffe gegen Deutschland gekämpft haben. Trotzdem sie die deutsche Staatsangehörigkeit besitzen, sind sie als Volkstumsdeutsche nur zu einem geringen Teil anzusprechen.

#### C. Schluss:

Wenn auch die kommende Volkszählung eine Registrierung der Gesamtstärke der Bevölkerung Schlesiens erbringen wird, so wird anderenteils eine zuverlässige Trennung der Stärkeverhältnisse der deutschen und polnischen Elemente in Oberschlesien hierdurch nicht ermittelt werden können.

Es wäre deswegen im Sinne der Landesverteidigung gut, wenn man neben der öffentlichen Volkszählung noch eine zweite Aufnahme im Einvernehmen mit den staatlichen dazu befugten Stellen (Gestapo, Parteiorganisation, Bund Deutscher Osten usw.) vornehmen würde. In dieser internen Aufnahme könnte man dann zu einem bestimmten Stichtag in den einzelnen Gemeinden an Hand erstens der Personalkennntnis und zweitens anderer in Volkstumskämpfen bewährten Merkmale die deutsch- von den polnischdenkenden Oberschlesiern, ohne Rücksicht auf ihre öffentliche Abstammung, getrennt registrieren. Damit käme man zum Zahlenmaterial, das nicht nur den Staatsstellen für ihren Volkstumskampf, sondern auch der Wehrmacht für die Landesverteidigung ein klares Bild der Verhältnisse in diesem Grenzland aufzeigen würde.<sup>12</sup>

#### III. Teil.

##### Wehrwirtschaftliche Zusammenfassung.

Militärisch und wehrwirtschaftlich gesehen bedeuten die im I. Teil und II. Teil geschilderten Vorgänge für die Grenzprovinz Schlesien eine grosse Gefahr, denn es wird durch Hereinnahme von fremdsprachigen Arbeitskräften der militärischen und wirtschaftlichen Spionage weitgehend Vorschub geleistet.

Durch die Abwanderung von industriellen und landwirtschaftlichen Facharbeitern entstehen für die Rüstungs-, kriegs- und lebenswichtige Betriebe schwerwiegende Nachteile.

cie polskiego żeńskiego gimnazjum w Raciborzu nie dały rezultatów wobec sprzeciwu władz niemieckich.

<sup>12</sup> Chodzi o spis ludności, planowany pierwotnie na 1938 r., a przeprowadzony ostatecznie dnia 17 V 1939 r.



Darüber hinaus nimmt die Abwanderung im Grenzlande die notwendige völkische und militärische Stosskraft, weil sie sich über die Facharbeiter auf noch weitere Kreise deutschen Volkstums ausdehnt.

Völkisch gesehen kann aber im Grenzgebiet nur ein kräftiges und selbstbewusstes deutsches Volkstum die gefahrenbringende Zwischenschicht allmählich für Deutschland gewinnen und aufsaugen.

Militärisch aber wird eine im Grenzgebiet aufgestellte Grenzschutzformation nur dann die unbedingt notwendige Schlagkraft besitzen, wenn ihr das so wichtige Führer- und Unterführerpersonal durch solch eine mit Wucht einsetzende Abwanderungsbewegung nicht entzogen wird.

(—) Dr. Sa.

F  
P  
kojow  
— NI  
teryto  
szuka  
wych  
N  
rewiz  
także  
jądro  
S  
II w  
szcze  
NRD  
probl  
o cał  
A  
jawił  
V  
sowa  
Rada  
Bum  
1  
nukl  
2  
3  
sunk  
szaw  
broj  
dzeń  
i ut  
itd.;  
pt. 2  
K r c